

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA 1 (P1)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2013

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 80

Memorandamu leyi yi na 7 wa tipheji.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO

XIVUTISO XA 1

XITSHURIWA XA A

- 1.1 Xifundzankulu xa Legogota ✓ (1)
- 1.2 Ndlopfu/nyarhi/yingwe/nghala✓/mhelembe.✓ (Swimbirhi ntsena.) (2)
- 1.3 Lindani caves/Maringana/Khomanani/Garden Falls/Lindela Pools.✓ (1)
- 1.4 A nga bela Maphorisa riqingho eka tinomboro leti tsariweke./A nga huwelela leswaku vanhu va phalala a ta khomiwa. ✓✓
(Na tin'wana tinhlamulo leti twalaka leti nga tsariwaka hi vadyondzi) (2)
- 1.5 Ku endlela ku pona eka nsele lowu va nga tshikaka va endliwile wona hi Mbitsimuni./Ku kota ku sirhelela mindyangu ya vona loko Mbitsimuni o tshuka a yi hlaserile. ✓✓
(Na tin'wana tinhlamulo leti twalaka leti nga tsariwaka hi vadyondzi) (2)
- 1.6 1.6.1 Swigevenga leswi a swi hlawuli, swi gevenga un'wana na un'wana ku sukela eka n'wana ku ya eka mukhegula kumbe mukhalabya.✓ (1)
- 1.6.2 Vanhu lava dlayiwaka hi Mbitsimuni ku hlaya vona i ku twa ku xurha.✓ (1)
- 1.7 1.7.1 Tinoni.✓ (1)
- 1.7.2 Tinguluve. ✓ (1)
- 1.8 I ntirho wa hina hinkwerhu a hi tirheni hi pfunana.✓✓ (2)
- 1.9 A ndzi ta kombela leswaku ku va na nhlengeletano ya vaakatiko leswaku hi pfunana ku phasa xigevenga lexi.✓✓
A hi ta endla leswaku na vusiku hi pfunana ku famba hi switarata hi vona leswaku a ku na vanhu lava hlaseriwaka.✓✓ (2)
- 1.10 Ndzi dyondze leswaku vugevenga byi tinyike matimba eAfrika-Dzonga.✓✓/
Vanhu vo tala va dlayiwa handle ka nandzu./ ✓✓
Swigevenga swi na tihanyi.✓✓
(Na tin'wana tinhlamulo leti twalaka leti nga tsariwaka hi vadyondzi) (2)
- 1.11 Vugevenga eAfrika-Dzonga./Vubihi bya swigevenga ✓✓
(Miehleketo yin'wana leyi twalaka ya amukeleka.) (2)

XITSHURIWA XA B

- 1.12 I Vhuvhuzela. ✓ (1)
- 1.13 Emintlangwini. ✓
Eminkhubyeni. ✓ (2)

- 1.14 A ku ri hava nkarhi wa ku tshama ehansi. √√ (2)
- 1.15 Swi fanerile hikuva swi hlohotela vatlangi ku tlanga hi matimba./A swi fanelangi hikuva swi vavisa tindleve ta van'wana. √√ (2)
- 1.16 B/Vaakatiko va Afrika-Dzonga.√ (1)
- 1.17 Hi loko va hluriwa.√√ (2)
- [10]**

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2**

	TIPOYINTI		MINTSHAHO
1.	Layiburari yi tirhisiwa hi vanhu hinkwavo.	1.	'Layiburari yi tirhisiwa hi munhu un'wana na un'wana, lonkulu na lontsongo.'
2.	Mpfumelelo wo lomba tibuku u famba na tona i 16 wa malembe.	2.	'Lava pfumeleriwaka ku lomba tibuku va famba na tona emakaya va fanele va ri na malembe ya 16 kumbe ku tlula.'
3.	Tibuku ti veketeriwile kahle ku ya hi mintlawwa ya tona.	3.	'Tibuku leti nga elayiburari ti veketeriwile hi mintlawwa ya tona, ta sayense, ta rihanyu, ta tipolitiki na tin'wana.'
4.	Ku lava tibuku elayiburari swa olova.	4.	'Ku lava tibuku elayiburari swa olova hikuva tipaketeriwile hi ku ya hi maletere ya alifabete ya mavito ya tona kun'we na ya vatsari.'
5.	Loko u lahla buku ya layiburari wa rihisiwa.	5.	'Munhu un'wana na un'wana loyi a lahlaka buku ya layiburari u rihisiwa ndziho wo karhi.'
6.	Ku rihisiwa swi pfuna ku hlayisa tibuku.	6.	'Ku rihisiwa loko munhu a lahlile buku a hi xikongomelo xo n'wi twisa ku vava, kambe swi pfuna leswaku tibuku ti hlayiseka ...'
7.	Matsalwa ya lotta miehleketo ya munhu un'wana na un'wana.	7.	'Mfumo wu tile na makungu yo tumbuluxa layiburari hikuva ya lotta miehleketo ya munhu un'wana na un'wana, hambu hi lonkulu kumbe lontsongo.'
8.	Matsalwa hinkwawo ya na nkoka.	8.	'A swi khataleki leswaku u hlaya matsalwa ma njhani hikuva matsalwa hinkwawo ma na nkoka ...'
9.	Matsalwa ya le tibukwini a ma rivaleki hi ku olova.	9.	'Hi nga rivala vutivi byo karhi lebyi hi nga hlangana na byona, kambe bya le tibukwini a byi rivaleki hi ku olova, hikwalaho hi fanele hi tirhisa layiburari hi masiku.'

Makoreketelo ya nkomiso:

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**
  - 7 wa timaraka i ta 7 wa tipoyinti : N (7) (maraka ya1 hi poyinti)
  - 3 wa timaraka i ta ririmi : R (3)
  - Ntsengo wa timaraka : 10
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi:**
  - 1–3 wa tipoyinti leti nga tona: nyika maraka yin'we
  - 4–5 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka timbirhi.
  - 6–7 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka tinharhu.

LEMUKA:

- **XIVUMBEKO:**
  - Hambiloko nkomiso wu tsariwile hi xivumbeko xo hoxeka wu fanele ku kamberwa.
  - Hambiloko nkomiso wu tsariwile hi xivumbeko xa tipoyinti kumbe swivulwa wu fanele wu nga onhi mongo wa timhaka.
- **NTSENGO WA MARITO:**
  - Vakoreketi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
  - U nga susi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ma kombisiwile hi ndlela yo hoxeka.
  - Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika eka 5 wa marito lama ku hundzisiweke hi wona, kutani u nga tekeli enhlokweni marito lama nga ta landzela eka nkomiso.
  - Minkomiso yo koma ngopfu kambe yi ri na tipoyinti hinkwato leti lavekaka **a yi fanelangi** ku xupuriwa.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3****XITSHURIWA XA D: XINAVETISO**

- 3.1 A ku na vhengele ra vhanichara ro tlula hina. √√ (2)
- 3.2 Vanhu hinkwavo. √ 'Hi xavisela mani na mani.'√√ (3)
- 3.3 C/Ku tiya ngopfu.√ (1)
- 3.4 Ku koka rinoko ra vaxavi.√√ (2)
- 3.5 Loko matafula, masofa na switulu swi tele ngopfu.√√ (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 4**XITSHURIWA XA E: KHATHUNI**

- 4.1 Ndzhwalo lowu a wu rhwaleke. √√ (2)
- 4.2 U ta famba rendzo lero leha swinene.√√ (2)
- 4.3 Ndzi pandzile mananga ya sala ya hlangana.√√ (2)
- 4.4 Ku tiyisela swa hakela. √√ (2)
(Vonelo rin'wana na rin'wana leri fambelanaka na xifaniso ra amukeleka.)
- 4.5 Phela ndzi lo swi tirhela hambu swi tika ndzi nga ka ndzi nga swi siyi.√√ (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 5**XITSHURIWA XA F: PROSI**

- 5.1 5.1.1 Va hangalaka.√√ (2)
- 5.1.2 Tinyiko i mpama hikuva u sasekile. √√ (2)
- 5.1.3 N'wana loyi a nga velekiwa a ri yexe emutini. √√ (2)
- 5.1.4 Laha u nga kona a hi ndhawu ya vanhwana, hambu vakhegula a va tiyiseli. √√ (2)
- 5.1.5 **Muf.** Makhiya u chavisiwile hi mahungundlela ya ku khomiwa ka Nghinghiya. √√ (2)

- 5.1.6 Mana wakwe u n'wi khoma ku fana na tandza. √√ (2)
- 5.1.7 Nghinghiya u weriwe hi **nkateko** hikuva o mbuxumbuxu loko a tsusuma. √√ (2)
- [14]

XITSHURIWA XA G: XIFANISO

- 5.2 5.2.1 Hlengani i munhu wo rivala swinene hambu wo n'wi byela swo karhi a nge swi tsundzuki .√√ (2)
- 5.2.2 Ndhundhuzela/bumabumela.√ √ (2)
- 5.2.3 Ku ta kumeka swakudya swa xiyimo xa le henhla. √√ (2)
- [6]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40

NTSENGO WA TIMARAKA: 80